

niets te zien. Aan de bovenzijde steken de hoofd- en evenzoo gele zijnerfen eenigszins uit. De jonge bladeren zijn aan boven en onderzijde gelijk groen van kleur, soms iets rood in het allerjongste stadium, zooals overigens de bladsteel en de jongste takken meestal gekleurd zijn. Van een beharing is niets te vinden. Alleen heel erg spaarzaam op de allerjongste bladstelen. De oudere takken zijn grijs evenals de stam met zijn diep overlangs gegroefde bast. De bladrand is heel fijn gezaagd.

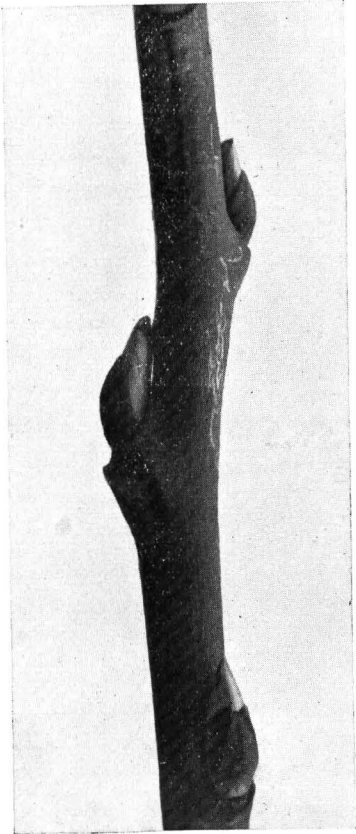

Fig. 3. Wilgentakje met bloemknoppen, die beginnen uit te loopen. (Photo Van der Meer Mohr).

mooie gal wordt door een galmug veroorzaakt op de hoofdas van het katje. Plaatselijk zwelt deze op en maakt krommingen, zoodat een op meerdere plaatsen aangestoken katje er zeer vreemd van vorm gaat uitzien. Een kleine mijt veroorzaakt verder een andere gal, namelijk aan den bladrand, die soms over centimeters lengte omslaat en zich iets verdikt.

Nogmaals de Maleische *dedaloe* maakt een in alle opzichten een typisch Nederlandschen indruk.

Medan, April 1926.

S. C. J. JOCHEMS.

Zooals wij boven reeds zeiden, hebben wij alleen mannelijke katjes gevonden. Het te voorschijn komen ervan en hun bloei speelt zich binnen enkele dagen af. Zij zijn betrekkelijk ijl, meten 10 tot 14 c.M. in lengte en zijn in hun geheel lichtgeel van kleur, behalve de zeer kleine iets ovale helmknoppen, die goudgeel gekleurd zijn. De bloempjes zelf zijn zeer eenvoudig gebouwd: slechts een kleine schub vertegenwoordigt de bloembekleedselen. Deze is lang zijdeachtig behaard. Een tweelobbige zeer kleine schijf, die naar de as van het katje gekeerd is en 4 tot 6 meeldraden voltooien de bloem. De meeldraden zijn totaal onbehaard.

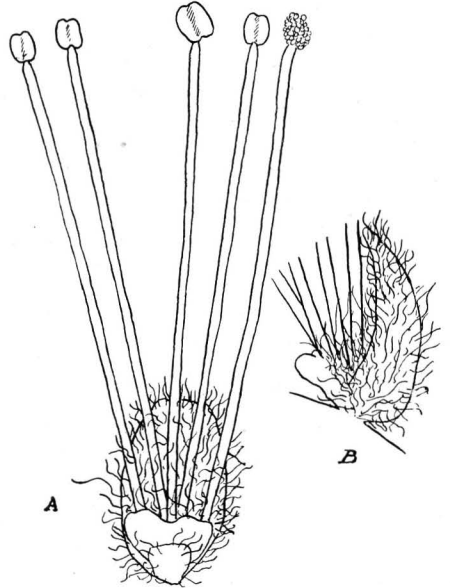

Fig. 4. Mannelijke bloem van *Salix tetrasperma*, A: van binnen gezien; B: van ter zijde gezien.

Typisch voor de wilgen in Europa zijn de vele gallen. Wij troffen er een tweetal van aan op onze *dedaloe*. Onze medewerker de Heer VAN DER MEER MOHR beschreef ze voor het Bulletin du Jardin botanique de Buitenzorg. Een zeer

TROPISCHE VRUCHTEN IN NEDERLAND.

II.

Tot de weinige tropische vruchten, waarmede in Nederland proeven werden genomen, behoorde ook de koffie, ofschoon de koffiebes in haren natuurlijken staat eerder een vrucht voor een dier (de koffiefret) dan voor een mensch mocht heeten.

Dezelfde geleerde Enkhuizer, die het eerst eene wetenschappelijke beschrijving gaf van de ananas, was ook een der eersten in Nederland, die van de koffie gewag maakte. Nl. Bernardus PALUDANUS, een man die veel gereisd had en eene aanzienlijke verzameling van zeldzame planten en gewassen bezat. Hij gaf aan de vrucht van den koffieheester bekendheid in zijne aantekeningen op de *Schipvaart* van Jan HUYGEN VAN LINSCHOTEN; een reiziger die wel van de (Chineesche) thee, maar niet van de koffie had gesproken. Sedert kwam de levende plant in Nederland door de bemoeiingen van den verdienstelijken bewindhebber der O.I. Comp. en burgemeester van Amsterdam Nicolaas WITSEN, die ze ontvangen had uit Batavia van zijn bloedverwant Joan VAN HOORN. Deze was destijds directeur generaal van handel (later gouverneur generaal), en had die planten op zijn beurt bekomen uit het vaderland van de koffie, Arabië. WITSEN schreef over deze eerstelingen aan zijn vriend Gysbert CUPER, in een brief van het jaar 1713:

„Ik hebbe voor vele jaeren den Hr. Generael VAN HOORN geport om de coffy te doen cultiveren, hij heeft dan op mijn aanrading over Suratte een plantje, uit Arabia bekomen, tot Batavia geplant, en dat opwassende daarvan aen mij het eerst een tekening gesonden, ennamaels enige reets geteelde koffi, een hantvol of ses, en weder daarna enige klijne plantjes of jonge boompjes. Twee waeren levendig, ik dede die in de Hortus medicus alhier planten, een is heden een boom geworden als een kerseboom in hoogte, en sij staende in een glase huys geeft vrucht, sodat de Heeren over die tuyn deselve reeds hebben geproeft, en met dese schepen (van de indische retourvloot) komt twee dusent pont over, so dat al wat men van dese boom weten wil, is in Amsterdam te sien, wes (weshalve) omstandig te spreken daarvan agter late”.

In Indië had VAN HOORN de nieuwe plant wel in cultuur gebracht, doch door de aardbevingen van de jaren 1699 en 1706 waren die eerste koffieplantsoenen te gronde gegaan, zoodat Hendrik ZWAARDECROON, destijds raad van Indië, opnieuw stekken uit Arabië moest ontbieden. Er konden toen weer planten naar Nederland gezonden worden; welhaast kwam ook de kruidtuin te Leiden in het bezit daarvan, en de koffie werd toen door den Leidschen hoogleeraar BOERHAVE beschreven. Aangezien het gewas op Java zelf drie à vier jaren behoefde alvorens vrucht te dragen, zoo was daarmee in het „glase huys” te Amsterdam zeker niet minder tijd gemoeid. En toen het eindelijk zoo ver was dat men in Holland gekweekte koffie kon drinken, vergat men om den eigenlijken importeur te laten meeproeven. WITSEN schreef daarover, drie jaren ongeveer na dien eersten brief, aan vriend CUPER:

„Heeren burgemeesteren hebben daarvan reets de proef en smaek gehad, dog ofschoon de boom van mij aan de stat geschonken was, so hebbe ik de proef niet gehad. *Sic vos non vobis etc.*; dog ik hoore dat er so veel kracht in dese javaensche koffiboonen niet is als in die van Mocha. Maer ten ongelucke die jegenwoordig het oppergesag hebben in Batavia sijn geen liefhebbers van de botanie, of aenplantingen van gewassen so als de Hr. VAN HOORN was, *et regis ad exemplum etc.* Hierom begint men nu te schrijven, dat veel boomen aldaer uyt zijn gegaen, en dor geworden”.

In later tijd zou de dichter Jan VAN WALRÉ aan WITSEN de eer geven, die hem toekwam, toen hij bij zijn lofzang op de koffie de regels invlocht:

Dank onzen vaderlandschen Witsen,
Die u voor Nederland,
Om goud van Oost en West te trekken,
Met vrucht heeft voortgeplant.

Daarmee bedoelde de dichter gewis de voortplanting in Indië, waar het gewas zulk een groote toekomst zou vinden. 't Was wel aan WITSEN's ijveren te danken dat bewindhebbers opmerkzaam werden gemaakt op de voordeelen, welke de koffie in de naaste toekomst kon afwerpen, en dat zij beloofden hunne erkentelijkheid te zullen bewijzen aan degenen, die de teelt „in onse eygen landen en coloniën” zouden ondernemen en voortzetten. Het succes daarvan kon hun niet onverschillig wezen in een tijd, waarin de koffie nog bijna twee gulden het pond kostte.

De proef in den Amsterdamschen Hortus Medicus, hoewel aanvankelijk geslaagd, werd niet voortgezet; noch vonden de eigenaars van buitenplaatsen daarin aanleiding om zich van plantjes uit kweekbeddingen te voorzien. De Hollandsche tuinbazen, die hun eer stelden in 't kweeken van ananassen, waagden zich niet aan den koffieheester, of zagen er geen voordeel in, of beschikten niet over broeikassen zoo hoog dat ze een boom zoo groot als een kersenboom konden beschutten, of waren te onbekend met de plantwijze en verzorging. Men liet die cultuur over aan de akademische kruidtuinen en hield zich aan het product uit Arabië, later uit Java. De zaak vond evenmin aanmoediging in de vele vraag naar koffie, want de dagen waren nog verre waarin deze een volksdrank zou worden. Dr. SCHOTEL schreef in zijne verhandeling over tabak, koffie en thee:

„Het juiste jaar waarin men de koffy hier te lande is beginnen te gebruiken, zal wel nimmer kunnen opgegeven worden. Zeker is het, dat de Engelschen onze vaders met dien drank hebben bekend gemaakt, en dat sommige buitenlanders, die in de Levant en elders hadden omgezworven, haar omtrent 1666 dronken. HONDIUS, DE VRIES, RIDDERUS en andere geleerden van dien stempel kenden haar toen nog niet, en VALENTIJN verzekert dat hij omtrent dien tijd te Rotterdam wel thee gedronken, maar geen koffy gezien had”.

Toch ontbrak het niet aan personen, ook uit wetenschappelijke kringen, wier gunstige oordeelvellingen aan de consumptie ten goede hadden moeten komen. Dr. Jacobus BONTEKOE dien men ter zake van zijn ijveren voor het „alderexcellentste cruydt thé” den theedoctor placht te noemen, toonde zich ook een groot voorstander van de koffie, en publiceerde in 1679 een „Kort tractaet van de kragten en 't goede gebruik van de Coffi”. En een andere geneesheer, dr. BLANKAERT, schreef ze aan zijne patienten voor, terwijl hij er zich in geschrifte aldus over uitliet:

„Drinkt koffy, vrienden, daer heeft men geen ziekte van te wachten. Sy maekt een luchtig verstand en doet de ziele-instrumenten vaerdig wesen. Sy houd ons bloed buiten bederven en uit alle schimmel en scheurbuik. In 't kort, sij heeft een kracht, die geen drank tot nog toe in de wereld, zooveel bekend is, heeft, want daer is meer kracht in om onse gezondheid te onderhouden als ik met mijne pen kan uiten.”

Ofschoon naast deze voorstanders ook tegenstanders hunne stem deden hooren, zoo kwam de koffie toch al spoedig in zwang; met de oprichting der koffiehuzen kon men zeggen dat het pleit gewonnen was. Welhaast zou de koffie een geliefkoosde drank worden; echter voor de gezonden in plaats van voor de zieken. De cultuur van het gewas liet men over aan oostersche landen, behalve dat in het buitenland nog eens de proef herhaald werd, waarvoor de Amsterdamsche Hortus Medicus het voorbeeld had gegeven. Tijdens de eerste drinkbare koffie uit dien kruidtuin was gekomen, had WITSEN aan CUPER geschreven: „Men heeft nu van hier een afsetsel van dien boom aan den Coningh van Vranckrijck gesonden”. En deze had de aankweeking toevertrouwd aan den vermaarden plantkundige JUSSIEU, te Marly. Volgens dr. SCHOTEL, die zich beriep op BOERHAVE's catalogus der planten van den Leidschen kruidtuin, werden ook nog door een ervaren Franschen botanist, de luit.-

generaal DE RESSOU, eenige stekken uit Holland overgebracht naar den kruidtuin (Jardin des Plantes). Later geschiedde dit nog eens met kweekplantjes, die eveneens uit den Amsterdamschen hortus afkomstig waren en door burgemeester Nicolaas PANCRAS, volgens anderen door den Franschen gezant, naar Parijs werden gezonden. Voorts werden er pogingen aangewend om de plant in de omstreken van Dijon aan te kweeken, maar die proeven mislukten volkomen. En al ware 't anders geweest, een „glase huys” had men voor de cultuur toch altijd noodig, en hoe zou men 't in zoo'n beperkte ruimte ooit tot een plantsoen van eenige beteekenis kunnen brengen! Die opgave ware reeds moeilijk geweest voor ananassen, laat staan voor koffieheesters.

Overigens werd de drank zelf in Frankrijk nog eerder gewild dan in Nederland; er waren liefhebbers genoeg die den lof van de koffie zongen. Met niet minder geestdrift dan een Jan VAN WALRÉ uitte zich DELILLE in zijn *Trois Règles*:

Il est une liqueur, au poète plus chère,
Qui manquoit à Virgile et qu'adoroit Voltaire,
C'est toi, divin café, dont l'aimable liqueur
Sans altérer la tête épanouit le coeur. Etc.

Waarschijnlijk bevond eene afbeelding van het gewas zich onder de verzameling teekeningen van Javasche planten, aanwezig in de bibliotheek van TEYLERS Museum te Haarlem, welke teekeningen vroeger tot de boekerij van Nicolaas WITSEN behoord moeten hebben. Want deze had aan CUPER geschreven dat Joan VAN HOORN, alvorens hem de planten zelve te zenden, voor eene teekening had gezorgd. Die teekening zou inderdaad op haar plaats zijn geweest op de tentoonstelling, welke in 1917 te Amsterdam georganiseerd werd door de Vereeniging voor den Koffiehandel. Voor den kenner en den vakman waren hier vele opmerkelijke dingen te zien, alle met betrekking tot de „gewenschte boon”, gelijk Jan DE MARRE in zijn „Batavia” de koffie noemde. En ook de leek kon zich hier vergewissen dat — de eene boon de andere niet is. Men zag er de monsters van allerlei landen, en onder deze zoowel de zeer kleine boon van de Pamanoekalanden (Java) als de grootere van Menado; zoowel mannetjes- als loewak-koffie, welke laatste reeds een natuurlijk bereidingsproces had ondergaan in de inwendige organen van de koffiefret. Er waren ook tal van surrogaten: Duitsche kunstkoffieboonen, geroosterde vruchtpitten, geprepareerde vermalen erwten en boonen, en andere waarin de caffeine onvindbaar was. Zelfs quasi-surrogaten: d.i. planten, welke ook voor de imitatie onbruikbaar waren gebleken. Eene andere mislukking gold de poging, om van gedroogde koffieschillen briketten te maken als brandstof. Men zag er voorts eene verzameling voorwerpen, die te zamen met de koffieboonen in de balen waren gesmokkeld ten einde ze zwaarder te maken: gewichten, leeg bierfleschjes, oud schoenwerk, sleutels, sloten en allerlei voorwerpen van ijzer en staal.

De kleine historische afdeeling bevatte verscheidene oude documenten en bescheiden. B.v. notities betreffende de veilingen der Nederlandsche Handel Maatschappij waaruit o. a. bleek dat de laagste prijs voor koffie werd besteed in 1848, nl. 18 cts. — tegen 71½ cts in 1874. Voorts waren er boekwerken, schilderijen en teekeningen betreffende de koffie. Wanneer ook Teylers Museum tot de inzenders behoorde, dan was hier wellicht mede te vinden die afbeelding van het jaar 1713, waardoor de directeur-generaal VAN HOORN aan burgemeester WITSEN liet zien hoe een koffieplant er uitzag.

Deze laatste had 't van hooren zeggen, dat er in de Javakoffie zooveel kracht niet was als in die van Mokka. Indien men hem in de gelegenheid had gesteld om het product

uit den Amsterdamschen hortus te keuren, men zou allicht vernomen hebben hoe dan wel de verhouding was tusschen die Hollandsche koffie en de Javasche. Want evenals Cornelia HARTOG verklaarde dat de Utrechtsche ananassen „insipide” waren, mocht aangenomen worden dat die te Amsterdam gekweekte koffie in smaak achterstond bij het tropische product. Omgekeerd deed zich hetzelfde verschijnsel van ontaarding voor bij de meeste Hollandsche vruchten, die naar Indië werden overgebracht. De smaak, het vruchten-aroma en de substantie van het vruchtvleesch waren niet meer dezelfde. Ook hier gold de bekende uitspraak, dat Oost is Oost en West is West, enz. Verscheidene vruchten en veldvruchten, thans algemeen door Inlanders gekweekt, waren uit Amerika en uit Nederland afkomstig, al wilden ze niet alle evengoed gedijen. De vroegere cultuur daarvan ging uit van de Europeesche boeren, met welke de gouverneur generaal baron VAN IMHOFF omstreeks de helft der 18de eeuw eene kolonisatieproef op Java ondernam. Deze plantten Europeesche gewassen op de perceelen in Buitenzorg, Krawang en de Preanger, die zij van de regeering in bruikleen hadden ontvangen, en de gecommitteerde PREYER, die in 1755 eene inspectiereis in deze contreien ondernam, maakte in zijn rapport van deze cultuur gewag. Hij had er gezien „wilde appel- en peereboomen met tamme tacken geëndt en bij den boer van een goede verwagtinge, pompelmoes-, citroen-, kerse- en pruymeboomen, zoete appels, amandel-, granaat-, moerbees-, karstanje-, mispel-, noteboomen en aardbeien”.

Deze laatsten werden sedert op de hellingen van het Gedeh-gebergte aangekweekt, en in later tijd op sommige spoorwegstations in de Preanger aan het reizend publiek te koop geboden. Onder het Engelsche tusschenbestuur (1811 — 1816) werden aardbeienplanten van Tji Saroewa overgebracht naar den Plantentuin te Buitenzorg, teneinde daar een veredelingsproces te ondergaan. Maar zoo veredeld konden ze niet worden, dat de vruchten de Aalsmeerder aardbeien nabij kwamen. De plant was als gedegenereerd te beschouwen. Toen de Deutsche natuuronderzoeker Ernst HAECKEL in later tijd te Buitenzorg vertoefde, zond de echtgenoot van den gouverneur generaal ROOSEBOOM hem als eene kleine attentie drie mandjes aardbeien, gekweekt in den bergtuin van Tji Panas, hetgeen, zoo schreef hij, „hier eene zeldzame en zeer op prijs gestelde delicatessie is”. Doch hij voegde er bij: „ofschoon ze zuurachtig smaken en het heerlijke aroma missen, dat onze Thüringsche boschaardbeien bezitten”.

Dit ontaardingsproces van Europeesche vruchten in den bodem der tropen, zelfs in den bodem der bergstreken, was trouwens een bekend verschijnsel. In zijn *Neêrlands Oost Indië* roemde ds. BUDDINGH de aardbeien van de Padangsche Bovenlanden, de moes- en vruchtentuinen van Tosari, waar de aardappelen, kool en uien zoo goed voort wilden. Doch appels, peren, pruimen, enz. gaven gemeenlijk slechts schrale resultaten. Over druiven schreef J. W. HEYDT in zijn *Schauplatz*, dat de vruchten van de Bataviasche wijnstokken „einen sehr angenehmen Geschmack haben”; en VALENTIJN noemde in zijne nomenclatuur van de verschillende planten en gewassen ter hoofdplaats ook de druiven. „Hoewel”, voegde hij er bij, „er die zeer weinig aangequeekt werden, dat myns oordeels meest door nalatigheid toekomt, also ik geen reden wete waarom zij daar niet zo wel als in Ambon, daar ik die zelf in overvloed gehad heb, voort zouden willen”. In dien geest uitte zich ook een latere bron:

„De vruchten zijn in den regel klein van stuk en veelal zuur. Dit schijnt echter te moeten worden toegeschreven aan slechte cultuur en minder goede behandeling” *).

In het algemeen mocht intusschen gezegd worden, dat de westersche vruchten slechts tot hun nadeel in tropische aarde konden overgebracht worden, evenals tropische vruchten

*) Encyclop. N.I.

in westersche aarde, zelfs in de aarde van een broeikas. En zoo de experimenten met deze laatsten eerder als eene botanische liefhebberij dan als eene ernstig bedoelde cultuurproef waren aan te merken, zoo 't eene uitzondering zou blijven dat tropische vruchten en gewassen in Nederland konden aangekweekt worden, men had daaraan volgens den volksdichter ook geen behoefte, aangezien de koloniale cultuurproducten bij scheepsladingen in het moederland werden aangevoerd. 't Was vader CATS, die in zijn *Ouderdom en Buyten-leven* zijne landgenooten er aan herinnerde:

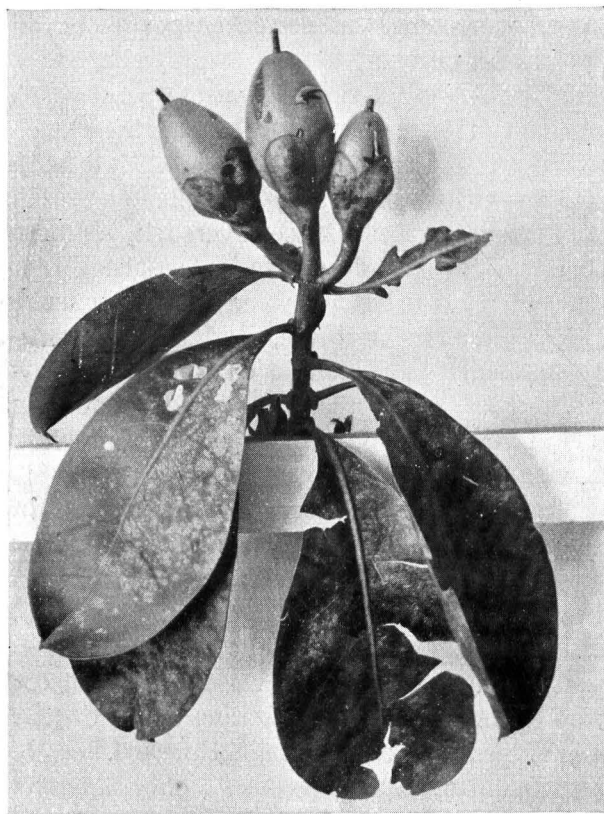
Daer is geen Koningkryck, dat alle vruchten baert.
Een yeder lant-begrijp dat heeft zijn eygen aert.
Het Indische rijck-gewas, de peper, foely, noten,
Wort hier gelyck het graen op solders uytgegoten;
Men pluckt hier geen caneel, geen ander edel kruijt,
Wij deelen 't evenwel met gansche schepen uyt.
Enz.

S. KALFF.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Fagraea auriculata Jack. — Verleden jaar zag de Heer MALTE VON KÜHLEWEIN op een tocht door het noordelijk gedeelte van de afdeeling Bandjarnegara (Banjoemas), in het onderdistrikt Getas aan den kant van het oerbosch één exemplaar van een zeer opvallende plant. Eerst zag hij ze voor een boom aan, doch bij nader onderzoek bleek, dat ze op een anderen boom groeide, waarvan ze door het eigen dichte loofwerk van groote, dikke, donkergroene, glimmende bladeren de kruin aan het oog onttrok. Aan de einden van de twijgen stonden meestal twee à drie gesteelde vruchten in de oksels van het jongste bladpaar, rechtop. De vruchten waren zoo groot als een eendenei, en hadden ook ongeveer de kleur daarvan. Een foto van zoo'n vruchttak is hiernaast afgedrukt.

Deze *Fagraea auriculata* JACK, de „geoorde" genoemd naar de zijdelingsche, oorvormige uitwassen aan den voet van den bladsteel, heeft een groot verspreidingsgebied. De plant werd aangetroffen op Sumatra, Bangka en Belitoeng, Borneo, in de Philippijnen, en op Java en Bali, doch ze is blijkbaar zelden talrijk op een groeiplaats vertegenwoordigd. Inlandsche namen zijn er niet van bekend; de plant was den Inlanders, die de Heer VON KÜHLEWEIN mee had, onbekend. Ze groeit meestal epiphytisch, doch kan ook als in den bodem wortelenden heester of kleine boom optreden.

Vruchttak van *Fagraea auriculata* JACK.

Photo Von Kühlewein.

De wittige, trompetvormige bloemen bereiken een lengte van ongeveer 13 c.M., de vruchten worden bijna een decimeter lang, en hebben een eigenaardige kleur, welke ontstaat, doordat een groene laag van den vruchtwand door een kleurlooze, zeer kleverige, slijmige laag en door den eveneens kleurloozen, perkamentachtige buitenwand heenschijnt. De vrucht behoort tot de bessen; de tallooze zaadjes liggen in de tot een zachte massa geworden plaatvormige zaadlijsten, welke aan den top in tweeën gespleten en naar binnen omgekruld zijn.

J.B.